

A RENESZÁNSZ EMBEREK ÉS A XXI. SZÁZADI NŐK

HORVÁTH JÚLIA BORBÁLA

A polgárosodó, reneszánsz ember jellemzője az XIV–XVI. században az antik kultúra szeretete és tisztelete, miközben kiemelten humanista a művészetben és a tudományban. A reneszánsz ember eltávolodva a skolasztika istenhívő regulátumaitól a világi élet felé fordul, annak örömeit és szépségeit természetes adományként csodálja, és használja, a misztikus helyébe lépő filozofikus gondolkodással formálja saját világát, melyben az életöröm az első helyek egyikét foglalja el. Szellemileg és politikailag szabad, technikai és tudományos felfedezések garjadát tárja környezetébe és a világ elé, mely a lábainál hever. A származáson alapuló determinált hatalom és egyéb előnyök helyett az egyéni tehetség etikájára építi értékrendjét, mellyel az új korszak erkölcsiségének alapjait kívánja lefektetni. Az erős és célratörő, személyiség-centrikus önképzést tartja megfelelőnek, melyben alkotóereje, és polgári önbizalma akadálytalanul virágozhat a korszakot gazdagító fejlődés érdekében. Erősen munkál benne a tudás birtoklásának vágya, és sokoldalúsága révén új embereszmény megteremtésén dolgozik. Összességében szembe száll a hagyományos gondolkodással, majd kimunkált szalonjába visszavonulva további hatalmas távlatokat készül bejárni takaros asszonya oldalán. Merthogy mindezen erények az *emberre* vonatkoztak, nem pedig az asszonyra, kinek gyarlóság a neve.¹

Eközben a reneszánsz nő az eszmék, és a művészi ábrázolásmód felszabadulásának következtében a táblaképeken lehet bármilyen kócos, bármilyen csupaszvállú, és forgathat bármit a fejében, a valóságban lesütve szemét továbbra is ritkán szól, s éteri mosollyal a szája körül várja, hogy belépjen életébe az a férfi, aki igazságérzetétől vezérelve sorsát beváltja, és egyenlőségét végre megadja. A reneszánsz férfi azonban az olyannyira vágyott Újkorban, a szabadság és egyenlőség elvei mentén haladva megint csak saját habitusát előtérbe helyezve építi újjá a társadalmat, amelyből a nők érdekeit ugyanúgy kizárja, mint hosszú évszázadokon keresztül mindig. Az emberi jogokat tekintve a nemi különbségtétel a XIV–XVI. századi reneszánsz életnyitásának korában továbbra is megmaradt, és a tradicionális szkriptek öröklődtek anyáról leányára, miszerint a lány „*a világot ne ismerje; éljen, mint angyal; bár húsból is van, legyen a húsnak romlása nélkül.*”²

A reneszánsz vívmányainak ellenére a középkori nők önképviselte továbbra is hiányos volt, a nőnevelés pedig elhanyagolható témaként a többség számára háttérbe szorult. Ugyanakkor társasági körökben (pl. Olaszországban) határo-

¹ Eredetileg: „Gyarlóság, asszony a neved!” W. Shakespeare: Hamlet, I. 2.

² MÉSZÁROS – NÉMETH – PUKÁNSZKY, 2003, 50

zott állásfoglalás jelent meg, mely bizonyos pontjaiban jóval megengedőbb volt, sőt bizonyos pontjaiban emancipálódott eszméket fogalmazott meg. A reneszánsz nőkép kialakításának négyféle sarkpontja:³

1. *Az ó-keresztény nő eszményképe:* a szűzies tisztaságot, szerénységet, az egyszerűséget, a vallásosságot és a családi érzést tartja legértékesebbnek a nőben, amit a leányok a világ zajától és hívságaitól távol otthon, anyjuk és a válogatott háznép körében sajátíthatnak el. Elemi ismeretek vagy gyakorlati készségek tanulása nem szükséges.
2. *A házias nő eszményképe:* a vallásossága mellett világiasabb és gyakorlatiasabb leánynevelés; a nő hivatása, hogy jó anya és feleség legyen. Tanulásra, tudományra nincs szüksége, a gazdasági és háztartási ismeretek elegendőek ahhoz, hogy a férj–szerezte javakat rendben tartsa. Rendszeretőnek, gondosnak és szorgalmasnak kell lennie, műveltnek azonban nem.
3. *A tudós nő eszményképe:* kiváltképp a fejedelmi és főnemesi családok körében fordul elő. Az ilyen nő ismeri a történelmet és a görög filozófusok műveit, latinul olvas és versel, humanistákkal és tudós férfikkal vitatkozik – ha kell. Fontos irányváltás: egyenlőnek érzi magát a férfival, és ő is érvényesülni szeretne.
4. *Az elmés nő eszményképe:* sokoldalú műveltségével, lelki szépségével, izlésével és művészi affinitásával tűnik ki. Elég annyit tudnia, hogy követhesse a férfiak eszmecseréjét, és ösztönző hatással legyen a szellemi életre. Tudományát nem szabad mutogatnia, mindössze tanultságát jeleznie. Zene, tánc, rajz – ezeket művelje, és a mindenkori társaság középpontja legyen. Mindezeket valamely szellemi mozgalom előidézésére vagy segítésére tegye.

A felsorolt eszményképek felvázolásakor világosan kitűnnek a tradicionális szerepek, és a ritka kevesek számára *megengedett* újak. Az ókeresztény–típus a szűziesség, Isten szolgálata, és a testvériség eszmekörét tartja előtérben. A házias nevelés is csak egy lépéssel mozdul a gyakorlatiasság felé, a családcentrikusság, a férj és környezetének rendben tartása, illetve a férfi, ha úgy tetszik karrierjének háttérrendeztetését jelöli meg követendő női életcélként. A másik két tipizálás azonban nyitottabb lehetőséget ad a nőlet kiteljesedéséhez. Már a meghatározások: a *tudós nő*, és az *elmés nő* is szokatlan hangzás, tartalmukat tekintve pedig végképp elérhetetlen volt sok százezer korabeli nő számára.

A megengedő hangnem viszont korlátokat is állított. A nevelés korabeli körülírásában megemlíthető a nemesi származású lánygyermeknek szerényebb családból származó társaiknál nagyobb *lehetőségei*. Őket korábban is támogatták bizonyos szintű tudás megszerzésében, pl. írás és olvasás – főleg az alapvető hit tanainak megismerésére –, és egyéb olyan ismeret elsajátításában, miáltal szükség esetén a rájuk bízott (vagy hagyott) hűbérbirtok ügyeit felnőtt korukban hozzáértéssel

³ FINÁCZY 1919

irányíthatták.⁴ De az irányadó férfielmék között nagyon kevesen voltak azok, akik a nemes nők ennél magasabb szintű oktatása mellett szóltak. Például Durand de Champagne, Navarre-i Johanna, IV. Fülöp feleségének gyóntatója, aki a nemes nők magasabb szintű oktatása mellett érvelt, mivel az „*felemel, vigasztal és az öröm forrása*”.⁵ Ellenzők annál többen akadtak; például Navarre-i Fülöp, a lányok és nők szüziességét megóvándó szólt tanításuk ellen, mert szerinte, amennyiben tudnak olvasni, a szeretőiktől kaphatnak levelet, ha pedig írni is tudnak, még válaszolhatnak is rájuk, amivel szégyent hozhatnak családjukra.⁶

A nemesi családokból származó leányokat humanista alapokon nyugvó, személyre szabott terv szerint nevelték. A tervet híres nevelők, gondolkodók állították össze. Ennek ellenére vagy ezzel együtt például Malesta hercegnő programjából kimaradt a természettudomány, viszont jelentős mértékben belekerült az irodalom. A Biblia mellett antik filozófusokkal, és történelmi személyiségekkel ismerkedhetett meg, hogy a régmúlt korok hőseinek cselekedeteiből kiszűrhesse a követendő erényeket, a költészet nagyjai pedig nyelvi kifejezőképességének csiszolásában segítették őt. Bruni mester viszont úgy vélte, retorikai képességre a növendékhölgynek bizonyosan nem lesz szüksége. Ezzel együtt a reneszánsz humanistái szem előtt tartották a nőnevelést, a legismertebb tanítók egyike Juan Luis Vives (1492–1540) volt. *A Keresztény nő nevelése* című jelentős művét Aragóniai Katalinnak és VIII. Henriknek ajánlotta leányuk, Mária hercegnő neveléséhez. De Vives sem tudott szabadulni az arisztotelészi állítástól, miszerint a női nem gyöngé, esendő, és bűnre fogékony, mert:

„...a nőt ... csak a félelem tartja féken. Ha ez hiányzik, akkor a természeti ösztönöknek féket ereszt; ha a mélységbe vivő útra téved, oda belebukik és onnan szép szerével nem szabadul, hacsak szellemi tehetségénél és természeténél fogva azok közé nem tartozik, akik csak kevés számmal vannak.”⁷

Vivesnek és társainak azonban eszébe sem jutott feltételezni a nőemberből belülről fakadó erkölcsiséget, mely rengeteg túlzó aggódástól és sokszor fölösleges tiltástól óvta volna meg a családokat. És nem utolsó sorban: a nőt kiemelte volna a tudatlan állatok és a gyermekek sorából. Hogy mindez miért nem jöhetett létre, arra egyszerű a válasz: a bizalomhoz és az általános értékrend kialakításához őt is emberszámba kellett volna venni, a nőt, aki ugyanolyan önálló, és helytálló etikával bír, mint a férfi.

Az említett négy eszménykép meghatározásának alapjául az emberi méltóság és szabadság dominált, mely szerint az *ember* (mely fogalomnak éppen akkora

⁴ Ld. még: PUKÁNSZKY, 2006

⁵ Ld. uo: 10

⁶ Ld uo: SHAHAR, 1990

⁷ VIVES, 1935, 238. „A természeti ösztönöknek féket ereszt”, azaz: enged természetes ösztöneinek.

mértékben része a nő is, mint a férfi) szabad választása szolgált. Pico della Mirandola így ír, szintén az *ember* reprezentálásáról:⁸

„... hogy az ember a teremtmények közbenjárója, az égiekkel otthonos s az alantiak uralkodója; hogy éles érzékeivel, kutató elméjével, világos értelmével a természet tolmácsa; hogy az ember a megváltoztathatatlan öröklét és a folyó idő között áll, s a perzsák szerint a világ összetartó kapcsa, mintegy nárszi egyesítője. Vagy ahogy Dávid mondja, alig kisebb az angyaloknál.”⁹

Pico értelmezésében a szabadság legfőbb elérésére a reneszánszban továbbra is Isten célra rendelt elérése. Ez férfinak és nőnek egyaránt javallt, mert meghozza a filozófiai békét (*pax philosophia*), ami újkori értelemben a társadalmi toleranciát jelenti. Etikai értelmezésben a békés élet sajátja a lélek harmóniája, ami uralkodik az érzések és az érzelmek fölött. Ugyanakkor Pico hangsúlyozza, hogy az emberi méltóságnak lényeges pontja az a szabadság, melynek alapján választási joggal rendelkezik; formálja önmagát, életét, döntéseiben szabad, összességében pedig teremtő erővel és képességgel: autonómiával rendelkezik.

Az autonómia kérdése a nők életében azonban most sem lehetett egyértelmű kitétel. A középkorban (és kijelenthető, hogy még napjainkban is) rendkívül népszerű axióma volt, hogy a gondolkodás, és azzal kapcsolatos tevékenységek (állásfoglalás, döntés, cselekvés stb.) férfi–kiváltság, alapozván arra, hogy a férfi Isten után az Univerzum második teremtőereje. E fallogocentrikus kijelentés, bár meghatározása későbbi korok eredménye, állhatatosan tartotta, és tartja magát.¹⁰

A reneszánszban, azon belül a kiérlelt itáliai, Dantét követő időkben, a kultúrában a középkorhoz képest lényeges elmozdulás látszott a nők javára. Legalábbis a művészetek területén. Néhányan önálló, alkotó individuumként jelentek meg, bár ars poétikájukat az ismert férfimezsgyén haladva fogalmazták meg. Előfordult, hogy a női festőnők képeiken üzentek a férfiaknak, jelezve, könnyen a fordulhat a kocka, és a férfiak méltán tarthattak pozíciójuk gyöngülésétől, ha efféle jelenetek kerültek a közönség elé.

Sofonisba Anguissola (1532/1–1625); nemesasszony a reneszánsz művészet azon kevés női *sztárja* közé tartozott, akinek tehetségét életében elismerték. A művészettörténészek szerint azonban képei a test–, fény– és térábrázolás szempontjából igen rosszak. Egyik rajza síró kisfiút ábrázol, akit egy lány a kezében tartott

⁸ A reneszánsz humanizmus egyik kulcsszövege: Pico della Mirandola: *Oratio de Dignitate Hominis* – Az ember méltóságáról – 1486. Művét egy római tudományos konferencia megnyitójára írta, melynek 900 tételéből 13-at eretneknek nyilvánítottak. PICO 1984, 212

⁹ Ld. összefoglalva, magyarul: TARNAS 1995, 457

¹⁰ Jacques Derrida *Grammatológia* (*De la Grammatologie*, 1991) című művében használja. A társadalmakban a filozófiai gondolkodás férficentrikusságát, a logosz, a világról gondolkodás férfikiváltságát jelöli. A fallogocentrizmussal foglalkozott még: Heidegger, Lacan, Foucault, Freud, a feministák közül pedig Julia Kristeva és követői.

rákkal megcsípet. Sofonosbia elküldte a rajzot Michelangelónak, és az végül Cosimo di Medici herceg tulajdonába került. Lavinia Fontana (1552–1614), akit korában szintén nem tartottak túl tehetségesnek, szakállas asszony portréját festette meg, amely ma a reneszánsz világ egyik legismertebb alkotása. A mű többletjelentése nem kérdéses: a férfias vonásokkal rendelkező, csúnya nő portréja, aki kegy nélküli sorsában hiába kapott előnytelen külalakját ellensúlyozandó netán erőt, bátorságot, a nőideáltól eltérően a külsőn révén ítélték fölötte. Artemisia Gentileschi (1593–1653), akit rajztanára korábban megerőszkolt, és a bírósági tárgyaláson is nyilvánosan megszégyenítették, véres jelenetben ábrázolja Juditot, aki felgyürközve, kardját haldokló férfi nyakához tartja.¹¹

Méltán felmerül tehát az örök kérdésre adott örök válasz: valóban különbség mutatkozik a női és a férfi gondolkodásában. A kijelentés ellentmond George Simmel feltevésének, aki tagadja az önálló női elvrendszer létezését, mert szerinte az uralkodó maszkulinitás kiterjed a női gondolatokra és megnyilvánulásokra. Simmel nem vitatja ugyan „női árnyalatok” jelenlétét, de igen finoman azt mindössze a nagy egész egyik hangulatelemének tartja.¹²

És ha felvilágosodás és reneszánsz, akkor a nőtörténelemben mindenképpen megemlíthető Christine de Pisan (1365–1431), aki az európai keresztény nők közül először élt önálló értelmiségi életet. Pisan nyíltan hangoztatta férfi és nő egyenértékűségét, abból kifolyólag pedig az egyenjogúság szükségességét. A férfiak és nők egyenlőségéről Marie de Jars de Gournay, Montaigne nevelt lánya (1565–1645) adta közre írását (*Égalité des hommes et des femmes*), mely több utánnomást megélt.¹³

A nő és a művésznő státusát viszont koroktól függetlenül, szinte mindig különválasztják. A művésznő szabad, és független, alkotótevékenysége a hétköznapok fölé emeli, tehát rá nem vonatkoznak oly élesen a nemi sztereotípiák; legföljebb elnézik neki az érzelmesebb ábrázolásmódot, és a nem mindig racionális elemekre épülő érvrendszert. A komor hétköznapok mindenkor átlagnőtől viszont elvárják a tradicionális szerepek maradéktalan beteljesítését, miszerint legföljebb éke, de helyettesítője soha nem lehet a férfinak. A nőknek a reneszánszban kapott *média-lehetősége*, amellyel elképzeléseiket a nyilvánosság elé tárhatták, figyelemreméltó jellegénél fogva örökös konfrontációt okozott a követendő, sztereotip elképzelésekkel szemben.

Nem sokban különbözött mindez napjaink konfliktusaitól, amikor ugyanez, más platformon zajlik. A reneszánszkorában forradalminak ható humanista emberkép – vagyis férfikép – ma már a nőkre is vonatkozik. A XX. században a nők reneszánszkori elődeikhez hasonlóan végre megkaphattak számos áhított jogot: a

¹¹ GENTILESCHI, 2007

¹² Vö: SIMMEL, 1990, 26–37.

¹³ Ld: HELL, 2006, 50–54.

szabadabb döntéshozatal, a tanulás lehetőségét, az önálló alkotás lehetőségét, az önkitaljesztést. A XIX. század késői éveiben, és a XX. században hasonló forradalom zajlott le, mint a reneszánszban, ahol a női emancipáció részeként az emberközpontság eszméje immár ha korlátozottan is, de nemcsak a férfiakra vonatkozott. Legalábbis papíron. Adott társadalomban ugyanis a nők kirekesztettsége általában fordított arányban áll a társadalom fejlettségével; a vegetáló gazdasággal és sovány kultúrával rendelkező államokban a nők helyzete és joggyakorlása visszamaradott.

Korunkban az egyenlőségért folytatott küzdelem számos pontján – a reneszánszhoz hasonlóan – nem várt problémák merültek fel, mivel a női gondolkodásmód látásmódjánál, helyzetértékelésénél fogva, és megoldási problematikájából adódóan a férfítól eltérő jelentésuniverzumban zajlik, ezért sok esetben az eredetiség negatív minősítését vívja ki (vö. reneszánsz alkotónők). A kezdeti egyenlősödési eufória lassan alábbhagyott, s mivel a fizikai és szellemi egységet továbbra is férfi és nő dualizmusában, egyszersmind polarizációjában mérik, a nők mellőzöttsége társadalmi egyensúly-eltolódást eredményezett, mely leginkább a közéleti, politikai területeken érhető tetten.

A nők státusa, habitusrendszere és mentalitása az önálló fennmaradásért folytatott harcban halmozott feladatkörökkel egészült ki, ami a komplex társadalmi szerepek pluralizmusa által többes szerepkört feltételező identitásokat tett szükségessé. E többes női szerepkörök a következők:¹⁴ *nő, dolgozó, fogyasztó, társ, szellemi partner, háziasszony, anya*.

A többes szerepköröknek megfelelés a korábban visszaszorított személyiségjegyek megerősödését hívta elő a nőkből, a visszahúzódást felváltotta az érvényesülés, a tradicionális férfiszerepek átvétele (intermentalitás)¹⁵, illetve a hagyományos női szerepekkel párhuzamosan futó szerepek változtatása. Hagományos értelemben *csak* nőiesnek lenni ma már kivitelezhetetlen viselkedésforma.

A reneszánsz-korban körvonalazott tudósnő és elmésnő képe ötvözve a házas nőével szinte napjaink nőideálját határozza meg. A több száz éves késéssel létrejött fúzió nem jelez különösebb újdonságot (legfőleg a férfiak számára), mivel a nőkben eddig is megvolt az affinitás az oikoszon kívüli teendőkhez, kívülmaradásuk a közélet, és saját érdekeik képviselésében soha nem rajtuk múlt. A szociokulturális környezetnek az individuumra nehezedő sztereotípiái közül a nemi különbözőségek hangsúlyozásában továbbra is első helyen a gyermekvállalás és a családi életet találhatók. És nem volt ez másként a középkorban sem, amikor ugyan

¹⁴ A maskulin jellegű társadalmakban a közvélekedés ma már egyértelműen a nők elférfiasodásáról beszél, mivel a nő érvényesülésének érdekében kénytelen átvenni a férfias viselkedésformákat. A jelenlévő sztereotípiák miatt azonban a nők szinte egyik elvárásnak sem képesek megfelelni: a nőiesekben férfiasak, a férfiasokban nőiesek. Felice N. Schwartz 1989: 68.

¹⁵ Intermentalitás = köztes mentalitás. Ld: HJB, Újnőkorszak, 2008

elnéztek néhány úttörő, női szellemet, akinek karrierje első gyermeke megszületésével végképp lezárult. Talán annyit haladtunk, hogy napjaink nőinek a klasszikus szerepek beteljesítése mellett/után talán már van visszaút más irányú ambícióikhoz.

BIBLIOGRÁFIA

FINÁCZY 1919

FINÁCZY Ernő. A reneszánsz kori nevelés történet. Budapest, 1919

HELL 2006

HELL Judit: *Van-e feminista filozófia?* Áron Kiadó, Budapest, 2006

GENTILESCHI 2007

GENTILESCHI, Artemisia: *Judit és Holofernéz*. National Museum of Women in the Arts 2007.

MÉSZÁROS – NÉMETH – PUKÁNSZKY 2003

MÉSZÁROS István – NÉMETH András – PUKÁNSZKY Béla: *Neveléstörténet. Szöveggyűjtemény*. Osiris, Budapest, 2003.

PICO 1984

PICO, della Mirandola, Giovanni: *Az ember méltóságáról*. (ford. Kardos Tiborné) – részlet. In: *Reneszánsz etikai antológia* (váll. és szerk. Vajda Mihály) [Etikai gondolkodók] Gondolat, Budapest. 1984.

PUKÁNSZKY 2006

PUKÁNSZKY Béla: *A nőnevelés évezredei. Fejezetek a lányok nevelésének történetéből*. Gondolat Kiadó, Budapest. 2006

SCHWARTZ 1989

SCHWARTZ, Felice N.: Management women and the new facts of life. Harvard Business Review, 1989, 65–76.

SHAHAR 1990

SHAHAR, Shulamith: *The Fourth Estate. A history of women in the Middle Ages*. Routledge, London, New York. 1990

SIMMEL

SIMMEL, George: Női kultúra In.: *A kacérság lélektana*. Atlantisz, Budapest, 1990.

TARNAS 1995

TARNAS, Richard: *A nyugati gondolat stációi*. [Megújuló világképek] (Ford. Lázár A. Péter) AduPrint, Budapest, 1995

VIVES 1935

VIVES, Luis Juan: *Válogatott neveléstudományi művei*. [1523] Kézdivásárhely, 1935

ZSÁK 2002

ZSÁK Judit: *Az irodalom visszavág – A poétikai feminizmus gyökerei a művészetfilozófiában*. Tudásmenedzsment 3. 2002/2.